

Rahvuse kujutamine eesti meremeeste Jaapani reisikirjades XIX sajandi teisel poolel

ENE SELART, ANU MASSO

Rahvus ja rahvuslus eesti ajakirjanduses

Artikli eesmärk on uurida, kuidas mõistsid eestlased rahvust tärkavas Eesti ühiskonnas XIX sajandi teisel poolel. Kasutame empiirilise alusena eestikeelses ajakirjanduses avaldatud eesti meremeeste Jaapani reisikirju alates varaseimast reisikirjast 1867. aastal kuni XIX sajandi lõpuni. Need ilmusid ajal, mil Eestis toimus rahvuslik ärkamine alates esimestest ideedest kuni poliitiliste nõudmiste tekkeni. Meremehed olid laia silmaringiga ja mitmekülgse elukogemusega ametirühm, kes puutusid maailmas rännates kokku erinevate maade ja rahvastega. Nii tekkis oskus neid omavahel võrrelda ning kujunes arusaam rahvusest. Kõike seda kajastasid nad kodumaistele lugejatele Eesti ajalehtedes ilmunud reisikirjades. Need tekstid annavad võimaluse analüüsida „oma” ja „teise” kultuuri võrdlemise näitel ühte seni uurimata küsimust, nimelt kuidas kujutati eesti rahvust võõrsil viibides teiste rahvuste taustal.¹ Kuna Eesti meremehed olid üks väheseid elanikkonnarühmi, kes sai reisida ning sellist võrdlusvõimalust kasutada, on nimetatud tekstid väärtuslik allikas mõistmaks arusaamise kujunemist eestlastest kui rahvusest.

XIX sajandil Eestis alanud rahvuslikku liikumist ja rahvusliku enesemääratluse kujunemist on uuritud eri aspektidest. Neid on käsitletud peamiselt sotsiaalse nähtuse või ühiskondliku liikumisena, teisalt on keskendutud rahvusliku liikumise juhtidele ning nende rolli analüüsimisele rahvuse kujunemisel. Ea Jansen on küsimusele lähenenud läbi sotsiaalkultuurilise prisma, analüüsides toimunud kultuurimurrangut sotsiaalse struktuuri, elukeskkonna, kommunikatsioonivõimaluste ja vaimsure muutumise kaudu (Jansen 2004: 67). Mart Laar on kaardistanud rahvuslikku liikumist juhtinud isikuid ehk „äratajaid” ning nende aktiivsust ja tegevust kvantitatiivselt mõõtnud (Laar 2005: 143–217). Toivo U. Raun on ühelt poolt analüüsinud eesti rahvuslust klassikaliste rahvusluseteooriate valguses (Anthony D. Smith, Miroslav Hroch, Ernest Gellner jt) ning teiselt poolt vaagnud rahvusluse levikut ühiskonnas laiemalt, tuues välja eesti rahvusliku identiteedi põhitegurid (Raun 2003). Ta rõhustab, et rahvusluse kujunemisel mängisid suurt rolli kirjaoskus ja ajakirjandus: ajaleht andis lähtealuse mõttevahetuseks ja arvamuste edastamiseks, samuti võimaluse luua samade tekstide ja ideede jälgimise kaudu mõttelise kogukonna tunne (Raun 2003: 136). Ajakirjanduse arenedes XIX sajandil pakuti üha suuremale lugejaskonnale rahvuslikku lugemisvara ja rahvuslus haaras ühiskonda laiemalt. Ka rahvuslust uurinud

¹ Oleme varem analüüsinud eesti meremeeste reisikirjade temaatilisi rõhuasetusi ja rahvuslikke võrdlusi (Masso, Selart 2017).

Benedict Anderson on välja toonud, et tänu ajakirjandusele ja kirjaoskuse levikule sai võimalikuks nn kujutletud kogukonna teke, mis omakorda oli kaasaegsete rahvuste tekke eelduseks (Anderson 2006: 46). Eva Piirimäe, kes on vaadelnud eesti rahvusluse uurimist Euroopa kontekstis, on leidnud, et edasine uurimistöo rahvusluse vallas, eriti empiiriline, oleks väga vajalik, selgitamaks, kuidas täpsemalt kujunes rahvuslik mõtlemine ning missugused tegurid sealjuures rolli mängisid (Piirimäe 2007: 103).

Seni on tähelepanu alt välja jäänud see, kuidas kujutati ja mõisteti oma rahvust n-ö rohujuure tasandil. XIX sajandi teisel poolel eestikeelses ajakirjanduses levima hakanud olemusloolised eesti meremeeste reisikirjad annavad võimaluse nende isiklike lugude kaudu rahvuse kujutamist analüüsida. Senised ajakirjanduses ilmunud reisikirju puudutavad uurimistööd on kas vaadelnud reisikirja kui žanri kujunemist (Urgart 1931; Peegel 1955; Mallene 1957; Kõvamees 2006) või analüüsinud eri maade ja geograafiliste piirkondade olulisust eesti ajakirjanduses XIX sajandi lõpus (Maaring 1968; Malkov 1968; Pohla 1969). Need tööd on eelkõige keskendunud informatsiooni geograafia ehk teisisõnu sellele, milline on meedia vahendatud ja lugejatele kättesaadav geograafiline horisont. Käsitletud on üldist maailmapildi kujutamist, vähem on analüüsitud üksikute riikide kujutusviise ning seda, millisena on nähtud Eestit võrdluses nende maadega.² Kuigi reisikirjade kaudu on uuritud teiste maade peegeldust eestikeelses kirjasõnas, siis puudutab suur osa uurimusi hilisemat aega (vt nt Kõvamees 2013). Varajasi, XIX sajandil Eesti ajakirjanduses ilmunud reisikirju on käsitletud vähe (vt nt Eduard Vilde rännakute kohta Tilga 2013).

XIX sajandi teisel poolel ilmunud eesti meremeeste reisikirjad olid sel ajal eestlastest lugejaskonnale kõige kättesaadavam ja levinum võimalus muu maailma kohta teadmiste saamiseks. Meremeestele olid reisilt saadetud kirjad ainuke viis oma igapäeva eluolu ja juhtumiste, aga ka reisil kogetu detailseks vahendamiseks nii kodumaale jäänud lähedastele kui ka laiemale huviliste ringile. Reisikirjade olukirjeldused laiendasid lugejate kultuuriteadmisi ja aitasid mõtestada ka omaenda rahvust (vt Peegel jt 1994: 96). Tõsi, meremehed olid vaid üks elanikkonnagrupp, kes oma rahvustunnetust lugejaskonnale vahendas, samas oli neil teiste ametirühmadega võrreldes³ oluliselt suurem ja mitmekesisem kogemus eri rahvastega. Seega nende kirjutatud tekstid võisid vahendada eestlastele teisi kultuure arusaadavamalt ja oma maa keskselt, erinevalt samal ajal ajalehtedes ilmunud tõlkelugudest (nt vene ja saksa keelest), mille autoritel polnud kokkupuuteid Eesti ja kohaliku kultuuriga. Ka välismaised uuringud on näidanud olulist erinevust ajalehtedes ilmunud rahvuskaaslaste kirjutatud reisikirjade ja muude välismaa teadete ning sõnumite vahel, näiteks Thomas Pekar (2003: 98) jaotab saksakeelsed Jaapani kohta ilmunud tekstid reisikirjadeks ja nn vahendustekstideks (sks *Vermittlungstexte*), millest viimased on kas teistest keeltest tõlgitud või kompileeritud jutustused, mis annavad vaid üleüldisi teadmisi selle maa kohta.

² Uurimistöödest (Malkov 1968; Pohla 1969) selgub, et Jaapanit mainiti Missioni-Lehes ühel korral ja Tallorahwa Lehes mitte kordagi.

³ XIX sajandil puudus enamikul elanikkonnarühmadel reisimisvõimalus, erandiks olid meremehed, misjonärid, aga ka aadelkond.

Varem pole selgitatud, kuidas eestikeelse reisikirja kui XIX sajandi teisel poolel tärnanud kirjandusžanri kaudu eesti rahvuslikku kogukonda kujundati. Artiklis vaatleme, kuidas kodunt kaugel olev eesti meremees mõistis iseenda rahvust ja mõtestas oma identiteeti. Oletame, et kuuluvuse määratlemisel võidi keskenduda nii oma rahvuse võrdlemisele geograafiliselt kauge Jaapani ja jaapanlastega kui ka teiste maade ja rahvastega. Meremehed pidid oma kogemust teatud viisil n-õ tõlkima ehk kujutama oma rahvust iseenda rahvusliku tunnetuse kaudu. Reisikirjadele võisid oma jälje jätta ka toonased ajalehetoimetajad, kes tõenäoliselt said tekste oma äranägemise järgi kohendada. Kahjuks pole artiklis kasutatud reisikirjade käsikirjad säilinud, nii nagu arhiividest pole võimalik leida enamikku toonaste ajalehtede kaastööde käsikirjadest. Samamoodi on keeruline hinnata tsensuuri mõju reisikirjadele.⁴

Mitmed uurijad on teinud ettepanekuid, kuidas analüüsida rahvuse kujutamist ajakirjanduses. Pille Petersoo, kes on vaadelnud rahvuse kui „teise” kuvandit ajakirjanduses ning sellise konstruktsiooni mõju omaenda rahvusliku identiteedi arengule, on sõnastanud neli „teise” rahvuse kujutamise kategooriat: positiivne/negatiivne kuvand oma rahvuse hulgas elavast teisest rahvusest, positiivne/negatiivne kuvand väljaspool oma rahvust elavast rahvusest (Petersoo 2007: 120). Käesoleva artikliga sarnaselt on Kari Alenius vaadelnud soomlaste kujutamist eestikeelses trükisõnas, eeskätt tuginedes ajakirjandusele kui kõige olulisemale allikmaterjalile rahvuse kujutamise kohta (Alenius 1998: 96). Soomet (ja soomlasi) kajastati Eesti ajakirjanduses XIX sajandil suhteliselt sageli, keskendudes sellele kui geograafiliselt ja kultuuriliselt lähedasele maale, mida vaatamata küll teatud stereotüüpsele kujutamisele (nt töökus ja ülbus) käsitleti olulise eeskujuna Eesti enda rahvuslikes püüdlustes.

Jaapan kui kultuuriliselt ja geograafiliselt kauge „teine” on sobiv taustsüsteem eesti rahvuse kujutamise analüüsiks, olles ühest küljest suure vahemaa tõttu neutraalne riik, millega inimestel puudusid enamjaolt otsesed ning isegi ajakirjanduse vahendatud kontaktid. Teisest küljest on Jaapan läbi aegade olnud eraldiseisval positsioonil: Jaapan suutis säilitada sõltumatuse ega muutunud kunagi mõne Euroopa riigi koloniaalmaaks. Samuti on Jaapanit paljude rahvaste reisikirjades käsitletud kui Euroopa antipoodi, kui „absoluutset teist” ja „Võimatut Objekti” – seda oma selge kultuurilise eristumise tõttu (Geertz 1988: 116).

Artikkel otsib Jaapani reisikirjade näitel vastuseid järgmistele küsimustele: 1) kuidas on eesti rahvust tajunud ja reisikirjades vahendanud meremehed, kellel oli mitmekülgne võrdlusmoment erinevate maade, rahvaste ja kultuuridega; 2) milliste eesti lugejate jaoks arusaadavate metafooride kaudu tutvustati kultuuriliselt kaugest ning võõrapärasest „teist” ehk jaapani kultuuri?

Allikad ja meetod

Analüüsiks on valitud XIX sajandi teisel poolel eestikeelsetes ajalehtedes järjelugudena ilmunud kolme eesti meremehe reisikirjad. Need käsitlesid Jaapani kõrval ka

⁴ Tsenseeriti hoopis nõukogude ajal Loomingu Raamatukogus ilmunud Jüri Jürisoni (1975) reisikirja äratrükki, kust jäeti välja mõni rahvusi ja rahvustevahelisi suhteid käsitletud tekstiosa.

teisi maid, millega pika reisi jooksul kokku puututi (sadamalinnad Euroopas, Lõuna-Ameerikas, Aafrikas ja Aasias). Varaseim neist, ühtlasi esimene algupärane eesti-keelne reisikiri on Jüri Jürisoni (1832–1899) „Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal”, mis alustas ilmumist Eesti Postimehhe Juttotoas (Jürrisson 1867). Reisikirja Jaapani osa ilmus aastatel 1868–1869 ajalehes Eesti Postimees. Teine on sõjalaeval Dmitri Donskoi teeninud anonüümse eesti meremehe (edaspidi: meremees Dmitri Donskoilt⁵) reisikiri, mis ilmus Peterburi eestlaste ajalehes Virmaline aastatel 1888–1890 pealkirjaga „Eesti meremehe reisi kirjeldused. Sõjalaeva „Dmitri Donskoi” pealt”. Kolmas on Mihkel Michelsoni (1860–1904) ajalehes Olevik erinevate pealkirjade all avaldatud Jaapani reisikiri aastatest 1896 ja 1900. Analüüsi aluseks on võetud kolme reisikirja kõik Jaapanit käsitlevad osad 30 ajalehenumbriks.⁶ Kõik autorid olid haritud ja valdasid vene keelt: Jürison ja meremees sõjalaevalt Dmitri Donskoi olid omandanud mereväeohvitseri kutse (Peegel 1955), Michelsonil oli kaugsõidutiürimehe ja rannasõidukapteni diplom (MM 2732 D) ning ta teenis Venemaa Kaug-Ida kaubalaevastikus.

Kui Jürisoni reisikiri oli selles žanris esimesena omas ajas ainulaadne, siis aegamööda hakkas reisikirju rohkem ilmuma (ka tõlkeid teistest keeltest).⁷ XIX sajandi lõpus avaldati Olevikus üheaegselt kaubalaeva kapteni Michelsoni Jaapani reisikirjaga juba teisigi eestlaste saadetud reisikirju.⁸ Neis käsitleti peamiselt kas igapäevase eluoluga seotud teemasid või seda, kuidas mõista reisidel nähtud, eestlastele harjumuspäratuid võõramaiseid kultuure ja eluolu.

Reisikirju analüüsid oleme kombineerinud sotsioloogilise narratiivi analüüsi (Holstein, Gubrium 2012) temaatilise analüüsiga (Boyatzis 1998).⁹ Sellisele kombineeritud meetodile tuginedes võime eeldada, et kirjeldades ümbritsevat olustikku, loob ja vahendab inimene oma sotsiaal-kultuurilist ja rahvuslikku ruumi; need kirjeldused ümbritsevast peegeldavad inimese arusaamist ja kujutlust oma elukeskkonnast (Lefebvre 1994). Meremehed kirjeldasid oma igapäevaelu ning seeläbi vahendasid lugejatele, millise rahvuse esindajatena nad ennast nägid ning millistes situat-

⁵ Tegemist võib olla eesti meremehe ja ohvitseri Jüri Kotteriga, kes lõpetas 1881. aastal teenistuse laeval Livadia (seal teenimisest on ta kirjutanud pseudonüümi J. K. all ajalehes Sakala (J. K. 1881a, 1881b)) ja võis juba sama aasta sügisel alustada teenistust laeval Dmitri Donskoi (vt Eesti meremehe... 1888).

⁶ Jürisonilt 13 (Eesti Postimees 1868, nr 40, 41, 43–47; 1869, nr 7, 38, 42, 44, 46, 50), Dmitri Donskoi meremehelt kümme (Virmaline 1889, nr 19, 24, 26, 29, 34, 35, 38, 39, 43 ja 44) ja Michelsonilt seitse (Olevik 1896, nr 33, 35, 40, 50; 1900, nr 4, 10, 11).

⁷ Näiteks ilmus 1892. aastal Sakala Lisas saksa keelest tõlgitud reisikiri Tokiost (nr 41, 42) ja 1904. aastal Teatajas itaalia keelest tõlgitud reisikiri Jaapanist (nr 205–232).

⁸ 1896. aastal ilmus Olevikus veel mitu eestlaste reisikirja: „Kirjad Amerikast” (Oleviku kirja-saatja I. M.); „Kirjad Helveetsiast” (pseudonüüm -w.); „Kirjad Bulgariast” (pseudonüüm I. W.); „Kirjad Soomemaal” (pseudonüüm J. H.); „Kiri Saksamaalt” (pseudonüüm H. L. all kirjutab Ants Laikmaa).

⁹ Sotsioloogilise ja meediateoreetilise lähenemise kombinatsiooni oleme kasutanud, tuginedes varasemate eesti rahvusluse uuringute soovitudele (Piirimäe 2009: 167). Oleme narratiivi ja temaatilise analüüsi võtteid kasutanud struktureerimata tekstist tähenduste leidmisel ja kokkuvõtete tegemisel, samal ajal kui minevikusündmuste tõlgendamisel oleme lähtunud varasemate uuringute soovitusel eelkõige ühiskondlikust kontekstist ning tekstis otsesõnu kirjutatust (Karjahärm 2009: 148).

sioonides oli rahvus nende jaoks oluline. Teisalt väljendasid nad oma arusaamist rahvusest eri rahvarühmade arvukate võrdluste kaudu – võrreldi nii eestlasi teiste rahvarühmadega kui ka eri rahvarühmi omavahel.

Oleme eristanud teemad (igapäevased tavad, kombed, majanduslik ja kultuuriiline areng, keeleline ja paikkondlik kuuluvus), millele tuginedes võrdlesid meremehed Eestit ja eestlasi Jaapani ja jaapanlastega. Järgnevalt analüüsisime neid teemasid nii eri reisikirjade võrdluses kui ka ühe autori reisikirja siseselt, otsides erinevusi ja sarnasusi viisides, kuidas eestlastest ja jaapanlastest on kirjutatud.

Peale selle oleme vaadelnud, milliste rahvuskultuurile viitamise võtetega oma ja teist rahvust kujutatakse. Oleme analüüsinud nii rahvarühmade kirjeldusi (nt eestlased, jaapanlased kui „teised”) kui ka võrrelnud neid üldisi kirjeldusi enesekohaste selgitustega (nt „meie kui eestlased” või „mina kui eestlane”). Rahvuse loomise ja kujutamise võtteid oleme analüüsinud, tuginedes kognitiivsete metafooride meetodile (Lakoff, Johnson 2001: 13): oleme vaadelnud, milliseid eesti kultuurist lähtuvaid võrdlusi, analoogiaid ja metafoore on eri rahvarühmadest rääkides kasutatud. Artiklis esitame omapoolsed üldistused, mida illustreerime väljavõtetega reisikirjadest. Tsitaadid reisikirjadest, mh kohanimed, on artiklis esitatud muutmata kujul.

Järgnevalt anname ülevaate, kuidas meremeeste reisikirjades käsitletakse Jaapanit ja jaapanlasi kui „teist”. Seejärel vaatleme, kuidas ja milliste rahvuslike ja kultuuriliste võtetega on „teise” kirjelduse kaudu kujutatud „oma” rahvust ning milline oli meremeeste väljendatud identiteet.

Eesti ja eestlased võrdluses Jaapani ja jaapanlastega

Jaapani ja jaapanlaste ning Eesti ja eestlaste võrdluses keskenduti olmelistele teemadele. Jaapanit ja jaapanlasi kujutati eri perioodidel ning eri reisikirjades nii neutraalses, positiivses kui ka negatiivses valguses. Jürisoni reisikirjades paistis silma Jaapani ja jaapanlaste neutraalne kujutamine. Jürison mõjub objektiivse vaatlejana, kes ei mõistnud hukka eestlastele väga harjumatu või võõraid kombeid. Näiteks kirjutas ta sellest, kuidas paljud jaapanlased olid peaaegu alasti ja kandsid vaid niudevööd – Jürisoni sõnul võis lugeja küll sellist kirjeldust pahaks panna, aga autor ei olevat süüdi, et nad sellised välja nägid (Jürison 1868a: 314). Teisal resümeeris Jürison Jaapani ja Euroopa kombeid võrreldes: „[---] sest polle luggu, et nad meie silma ees tihti veidrad on, ehk koggoni vasto oksa lähvad” (Jürison 1868b: 345), kuna kokkuvõttes polnud see tema arvates oluline.

Michelson ja meremees Dmitri Donskoilt töid igapäevaelu puudutavate tegevuste kirjeldamisel välja aspekte, mille osas seati Jaapanis, aga ka teistes maades nähtu Eestile ja eestlastele enamasti eeskujuks. Selliselt oli nendes reisikirjades Jaapanist ja jaapanlastest kujutatud pilt mõnevõrra positiivsem kui Jürisoni reisikirjades esitatud neutraalsed kirjeldused. Michelson ja meremees Dmitri Donskoilt tutvustasid Jaapanis kogetud ühiskondlikke ja tehnoloogilisi uuendusi ning pakkusid välja edumeelseid ideid, mis Eestis kasutusele võttes eestlastele tulu tooksid. Selliselt väljendasid kirjutajad oma teadlikkust kujutletud auditooriumi ja selle arvatavate

ootuste suhtes. Teisalt väljendati reisikirjades lugupidavat ja positiivset suhtumist Jaapanisse, kuivõrd seda peeti eeskujul võtmise vääriliseks. Sellistes võrdlustes eristati selgelt „meie” ja „nende” piiri, eelkõige toodi Jaapani näiteid eeskujuks majandusliku kasu saamise ja naaberriikide suhtes konkurentsieelise loomise võimalustena. Näiteks esitas Michelson üleskutse laevaehituse vallas: „Kodumaa meremehed, tehkem oma purjelaevadele masinad sisse ja teenigem ka vähegi oma kodumaa rannal, mis teenistus muidu võeraste kätte langeb.” (M. M. [Michelson] 1896a). Michelson oli teadlik mitmesuguste kaupade maksumusest erinevates maades ning soovitas eestlastel Jaapani eeskujul ärianduses ettevõtlik olla ja hakata nt sirklikaste tootma: „Nägin Jaapanis sirklikasti, mis Pärnus umbes 10 rbl. maksab, Inglismaal 1 nael ja mõni šilling – Jaapanis saab selle kahe dollari ehk 2 rbl. 20 kop. eest.” (M. M. [Michelson] 1896b)

Eeskujuks toodi kombestiku valdkonda kuuluvaid asju, näiteks tutvustati Jaapani põletusmatust ja selle kasulikkust, kuna see aitaks nakkushaiguste levikut piirata: „Miks ei peaks meie külmaks jäänud keha teiste kasuks võima ohverdada!” (M. M. [Michelson] 1900a: 85) Majandust ja kombestikku võrreldes käsitleti Eestit mahaäänud maana, aga Jaapanit nähti enamarenenud riigina, millest juhinduda.

Reisikirjades rõhutati, et eestlaste jaoks on väga oluline olla jaapanlaste kombel teistest rahvustest sõltumatu ja näidata üles initsiatiivi oma maa edendamises. Mere- mees Dmitri Donskoilt kirjeldas, kuidas jaapanlased alguses laevaehituses välismaalastest meistreid kasutasid, aga on hiljem ise ametid selgeks õppinud ja töö üle võtnud: „Seesugune asi on Jaapanlaste juures väga kiidetud ja see lugu ei teeks ka meie maale kahju, kui meie rahvas igas asjas „i s e” tahaksivad olla ja oma „m i n a” kalliks piaks” (Eesti meremehe... 1889a).

Kirjeldati Jaapaniga sugulussidemete otsimist. Sellise samastumise sooviga püüti reisikirjades näidata ka eestlasi ja Eestit positiivsemas valguses. Eestlaste ja jaapanlaste rahvusliku suguluse teooria vastu huvi tundnud Michelson soetas endale selle kontrollimiseks vene-jaapani sõnaraamatu. Paraku pidi ta pettumuse osaliseks saama: „Ma otsin omale veikesse Vene-Jaapani sõnaraamatu, kus Jaapani sõnad Vene tähtedega ligi on pandud. Et Eestlasi ja Soomlasi ühes Hiinlaste ja Jaapanlastega Mongoli sugu sekka arvatakse, siis lootsin paljugi oma emakeele sarnatseid sõnu leida, aga leidsin neid esiotse küll vähe.” (M. M. [Michelson] 1896c)

Kiideti jaapanlaste iseloomu nii üleüldiselt kui ka võrdluses eestlaste omaga, seda isegi lähtudes seisukohast, et ühed on paganad ja teised kristlased. Jaapani kultuuri ja eluolu kirjeldati kui sotsiaalselt turvalist, samas võrdluseks näidati mõnes kontekstis Eestit kui ebaturvalist paika. Eestlasi kirjeldati kristlasteks olemise kaudu, kuid samal ajal rõhutati, et formaalne religioosne kuuluvus ilma eetiliste käitumisnormide ja viisakustavadeta seab eestlased kultuuriliselt mitte kõige paremasse seisu: „Kui meie juures niisugused paberist, raamidega seintega ja ilma lukkudeta hooned oleks, nagu Jaapani poodidel ja käsitöökodadel on, siis ei tea, mis vargad küll ära teeks. Tubli jalahoop ehk käe vajutus võiks siin iga magasin ukse lahti teha, aga seda ei sünni ialgi. Kõige selle peale vaadates tuleb küll küsimine, et mis aitab meie ristiinimese nimi. Siin võime paganatelt veel morali õppida.” (M. M. [Michelson] 1896d) Kristlikke käitumisnorme rõhutas Jürison, kes erinevalt Michelsonist väär-

tustas kristlaseks olemist, kuid pidas jaapanlasi väljakujunemata moraalinormidega „paganateks”. Jürison arutles kristlaste ja paganate erinevuste üle tekstikohas, kus kirjeldas jaapanlaste lõbumaju ja naiste kupeldamist: Jürisoni hinnangul polnud kristlasele kohane lõbutüdrukutega tegemist teha ja naistele oleks pidanud nende elusaatuse pärast kaasa tundma (Jürison 1869a: 25).

Michelson leidis, et eestlane võiks hea tahtmise juures olla sama tubli kui jaapanlane, kui ta oleks valmis õppima. Väikese rahvaarvu kui eestlastele omistatud iseloomuliku joone kõrval rõhutati reisikirjades haridust. Teatud valdkondades vajalike oskuste puudumist kompenseerivat osaliselt eestlaste töökus: „Töö peale on Eestlane niisama mees kui Jaapanlane. Eestlasel puudub aga mitmesuguste tööde pääle tarviline juhatus ehk seda on väga vähe ja nii tuleb, et meie veikese rahva seas nii palju hulguseid ja kuritöö tegijaid on.” (M. M. [Michelson] 1896b)

Seega esitleti Eestit ja eestlasi eelkõige majandusliku, kultuurilise ja haridusliku arengu perspektiivist: maa ja rahvas peaks eeskuju võtma Jaapanist kui enam arenenud riigist. Teisalt joonistus reisikirjades välja siht, mille suunas sooviti nii ise kui ka eesti rahvusel edasi püüelda. Eestlasi nähti reisikirjades küll töökatena, kuid kirjutajad tunnetasid endil missiooni vahendada lugejatele uudseid majanduslikke, kultuurilisi jm lahendusi, et oma maa ja rahva arengut toetada.

Meremeeste väljendatud rahvuslik, kultuuriline ja paikkondlik identiteet

Oma maad ja rahvust võrreldi reisikirjade fookuses oleva Jaapani ja jaapanlaste kõrval teiste reisi jooksul kohatud rahvastega. Sellised võrdlused näitavad ühest küljest seda, milliste omaduste ja tunnuste põhjal oma maad ja rahvust üldiselt teistest eristati. Teisalt ilmnes olukordi, kus neutraalsete võrdluste kõrval väljendasid reisikirjade autorid ka emotsionaalset samastumist ühe või teise rahvusega. Samastumine oli sellistel juhtudel nähtav enesekohases väljendusviisis (nt „meie eestlased”). Autorid arutlesid sageli selle üle, kas ja kuivõrd nad ise eri rahvusrühmadega samastusid ning kuidas nad eestlasi üldiselt määratlesid. Neis arutlustes keskenduti peamiselt kolmele teemale: eestlaste rahvus, kultuur ja paikkondlik kuuluvus.

Ilmneb, et Eesti meremehed mitte ainult ei väljendanud ühtekuuluvustunnet eestlastega, vaid püüdsid seda Jaapanis teadlikult välja näidata. Michelson kirjeldas, kuidas ta tegi võõrastemaja külalisraamatusse eestikeelse sissekande, kuigi oleks võinud arusaadavuse mõttes mõnda võõrkeelt kasutada. Eesti keele kasutamine väljendas rahvuste piire, aga ka uhkustunnet oma rahvuse üle: „Sinna on kõige rohkem Venekeeles kirjutatud, peale selle on Inglise-, Saksa-, Prantsuse-, Norra, ja muus keeles. Nüüd leidub sealt ka paar eestikeelset sõna, mis mina kirjutasin.” (M. M. [Michelson] 1900b: 215)

Tekstides kirjeldati olukorrast sõltuvat samastumist vene rahvusega. Sellisesse formaalsest riiklikust kuuluvusest lähtuvasse identiteeti suhtuti pragmaatiliselt ja seda ei vaidlustatud, pigem nähti seda kui kultuurilist ressursi ning võimalust luua sotsiaalseid kontakte. Nii mainis Jürison, kuidas teda Nagasaki tänaval teiste vene

meremeeste hulgas venelaseks peeti: „Pea aego igauks tundis kohhe ärra, mis ellokad me’ ollime, ehk kül pri rietes käisime, ja küssides: „Annata Rus?”¹⁰ – terretasid vennekele, jälle jure lissades: „Hke!” (ja) – vastasime meie, neid terretades japanikele vasto: „Okhaio, annata!”¹¹ Nõnda olli söbrus korruga lahti.” (Jürison 1868c: 337) Kuna vene keel oli peamine suhtluskeel teiste meremeeste ja kohalikega Jaapanis, siis selle kasutamise tõttu venelaseks pidamist võeti loomulikuna.

Kultuurilise kontrastina toodi välja, et pärast pikemat Jaapanis viibimist taas Vene maale reisisid tundus isegi sadamalinn Vladivostok eesti meremehele väga kodusena, sest selline linnakeskkond oli ühesugune kogu tsaaririigis: „Süda löi rõõmu pärast tuksuma neid majasi, puu majakesi, ja Venekeele siltisi nähes, Vene rahvast ja Vene sõjamehi, kellega silm kodumaal nii väga on harjunud” (Eesti meremehe... 1889b). Vladivostok oli harjumuspärane ka sellepärast, et Vene mereväe ohvitserid elasid tavapäraselt sarnases keskkonnas (nt Peterburis), kuigi venekeelsed poesildid ilmestasiid toona ka Eesti linnapilti. Jürisongi tundis end vahetult pärast Jaapanis viibimist Vladivostokis käies peaaegu nagu kodus olevat. Vene keele kõrval olid olulisel kohal ka tuttavad toidud, mis tuletasiid kodumaad meelde: „Siin tundsime endid peaaego koddo olleval: peale omma maa rahva [st. venelaste] ja rukkileiva leidsime siin ka rõõska ja ni head happo pima, et panne lussikas sisse püsti seisma; suggu olli ka värsket võid leida ja – tubli saun vihhelda. Kõige nende asjadel, kellest ärra ollime võerdunud, olli maggus omma maa hais jures mis pikka teed ja kauget paika panni ärraunnustama. Üks tark Vennelaene on kül õigust üttenud: „Kui tük aega olled võeral maal olnud, siis lähhäb sul ka koddomaa suits maggusaks.”” (Jürison 1869b: 145)

Meremeeste samastumine vene rahvusega väljendus ka aruteludes laevanduse teemal. Michelson arutles laevaehituse kohta, et „töörhvast on meie kodumaal odavamalt saada”, mõistes selles valdkonnas kogu rannapiirkonda Peterburist Liibavini (Liepāja) ühtse tervikuna (M. M. [Michelson] 1896a). Meremees Dmitri Donskoilt viitas ilma päritolu määratlemata kõikidele Vene sõjalaevadele kui „meie laevadele”, mitte kui „vene laevadele” (Eesti meremehe... 1889c).

Eelnevalt käsitletud rahvuslik-kultuuriline identiteet oli mitmekihiline ja põimunud Eesti piirkondliku identiteedi tähtsustamisega. Näiteks on Michelson toonud eraldi välja mitu Eesti paikkondlikku kuuluvust – saarlased, hiidlased, kihnlased, rannarahvas –, mis näitab, et piirkondlik identiteet oli oluline eesti rahvuse kujutamise kõrval. See püsis aktuaalne isegi Eestist kaugel olles ning võrdluses teiste rahvarühmadega: „Läti kaptenisi ja päramehi [tüürimehi – E. S.] on palju, ka Vene laevade pääl, madrusid aga vähe; üksi meremeeste koolidest tuleb ka Läti madruseid, kõik teised madrused on Eestlased, nimelt Hiidlased ja Saarlased ehk Orajõe ja Heinaste mehed” (M. M. [Michelson] 1896e).

Kõigi kolme autori tekstis on märgata peale eestlaste ja venelastega samastumise ka laiemalt eurooplastega samastumist, mis lisab nende identiteedile veel ühe tasandi. Samastumine eurooplastega väljendub muu hulgas tekstikohtades, kus kirjeldatakse Jaapanis kogetud euroopalikkust. Näiteks alustas Jürison oma Nagasaki esmamuljete kirjeldamist sellest, kuivõrd talle hakkas linnas silma euroopalikkus,

¹⁰ Otsetõlkes jp ’Sina venelane?’.

¹¹ Otsetõlkes jp ’Tere hommikust, sina!’.

rõhutades detailirohkes kirjelduses Euroopa ja eurooplaste olulisust enda jaoks: „Kalda äres seisab ridda maeasi, pool Japani, pool Eüropa modo ehitud. Siin ellavad konsulid ja seisvad mõnned Eüropa podid. Kõrval, roheliste kungaste otsas seisvad üksikult: hotel ja üks Evangeliumi ussu kirrik. Peale selle on veel paar Eüropa jogi-maea leida, kuhhu madrused ommad koppikud intressi peale vivid. Üllepea olli Eürooplasi siin veel vähhe siginenud.” (Jürison 1868d: 321)

Meremees Dmitri Donskoilt hindas Jaapani linnade ilu ja elamiskõlblikkust vastavalt sellele, kui palju oli sinna ehitatud euroopalikke hooneid. Nii kirjeldaski ta Yokohamat, kuhu oli rajatud terve eurooplaste linnaosa: „Jokohama on üks ilusamatest ja uhkematest Jaapani linnadest. Tema Euroopa jagu on uhke oma magasinide, majade ja võerastemajade poolest, millest Grand hotell meie kogu ja ajaviitmise paik on.” (Eesti meremehe... 1889c)

Eurooplasi ja jaapanlasi võrreldes on toodud esile nii ühtede kui ka teiste negatiivseid külgi. Näiteks on Jürisoni hinnangul jaapanlased osutunud argpüksideks, kui on vaja olnud välismaa madruse korraldatud kaklusesse sekkuda (Jürison 1868b). Teisal aga mõistis Jürison eurooplaste käitumist hukka, astudes jaapanlaste kaitseks välja. Talle ei meeldinud, kuidas inglased lasevad Yokohamas oma jaapanlastest teenritel hobuse kõrval joosta: „Lasse ola kül, et nad [inglased] selle eest maksvad ja võib olla omma kohta tubliste, agga siiski teist innimest koera asemel ennese hobbuse kõrvas lippata lasta! Mis te' arvate sest loust? Ausad gentlemanid unnustavad vist, et nad isse ka surrelikud innimesed on, kelle suggu sel kombel teotades agga isse endid teotavad.” (Jürison 1869c: 165)

Seega kasutasid meremehed enda rahvusliku kuuluvuse üle arutledes võrdlusi eri riikide, kultuuride ja rahvastega. Meremehed väljendasid ka kuuluvustunnet seoses eri geograafiliste piirkondadega. Selliselt tuli analüüsis välja identiteedi mitmekihilisus: Eestit nähti Euroopa osana, riiklikult samastati end Venemaaga ning eesti rahvusliku kuuluvuse kõrval rõhutati piirkondlikku identiteeti (nt saarlane), seda ka võrdluses teiste maade ja rahvastega.

Reisikirjades kasutatud rahvuskultuurile viitamise võtted

Tekstide analüüs näitab, et reisi jooksul toimuvate sündmuste selgitamisel kasutati erinevaid Eestiga ja eesti rahvusega seotud metafoore. Üks levinumaid võtteid oli võõra kultuuri tutvustamiseks lugeja jaoks tuttavate elementide kasutamine, olgu nendeks siis Eestile omased loodusnähtused, kombed ja tavad või esemed talurahva igapäevaelust. Esineb viiteid nii eesti rahvuskultuuris käibel olnud tekstidele kui ka tegevusvaldkondadele (nt laevaehituse traditsioonidele Eestis, vt M. M. [Michelson] 1896a).

Kõige enam esineb viitamist eesti rahvuseepose peakangelasele. Jürison mainis Kalevipoega oma reisikirjas mitu korda, kusjuures „Kalevipoja” rahvaväljaanne ilmus vaid mõni aasta enne tema merereisi.¹² Nii on näiteks vaalad Kalevite tõugu:

¹² See ilmus 1862. aastal Soomes, raamatu tiraaz oli 1000 eksemplari ja esialgu levis see üsna tagasihoidlikult.

„Agga need merre kallevide tõugo ellokad, kuidas emalt vadates võis arvata, ei olnud vist mitte õige suurt seltsi, või ollid alles nored” (Jürison 1869d: 173). Ka purjus vene madrus kakles jaapanlastega Kalevipoja kombel: „Kuhho ta siis ennast agga pöris, seal sadasid argpüksid nago vihmu ta eest pelgo, kunni viin isse kangelast jalgo alt ärra võttis, nago sedda Kallevi poeale teggi ta enese möek” (Jürison 1868b: 345).

Kalevipoja metafoori on kasutatud looduse kirjeldamisel ka hilisemates reisi-kirjades, nt võrdles Michelson Ida-Aasia maastikku Eesti omaga: „Mäed näitavad väga korratumalt nagu oleks Taevataat unustanud neid silitamast. Pole siin Kalevipoja künnivagudest juttugi. Siin on vahest Buddhal maaraiumine ja kütisetegemine pooleli jäänud.” (M. M. [Michelson] 1896f: 193) Meremees Dmitri Donskoilt kasutab seda Fuji mäe kirjeldamisel: „Käharpeadega rohilised mäed paistsivad igalt poolt silma, teiste hulgas kui Kalevipoeg oma lumega kaetud valge peaga Jndsiam [sic!] mägi” (Eesti meremehe... 1889d).

Jürison kasutas teise rahvusliku metafoorina kilplasi, viidates sellega, et eestlased võiksid põlluharimises jaapanlastest eeskujuga võtta ja mitte kilplaste moodi talitada: „Et sel visil sõnnikut siin ei või sada olla, on muidugi mõista ja ei jää muud põldudele rammuks anda, kui sedda, mis inimestest järrele jääb: sedda nad ei viska, nago meie rahvas aea tahha, vaid selle tarvis on maeade jure isseärranis kohhad assutud, kus se varandus saab pu tõrrede sisse korjatud, – mis ikka veel targem nõu on, kui se, mis Kilplased ommast targast peast välja mõtlesid: igga kord kehha pakitsusega solapõllo peale joosta, kus veel mõnni võis koorma tee peal ärra-kautada, ja siiski muud kasso sest ei sanud, kui nõggese kõrvetust...” (Jürison 1868b: 346)

Peale sellele on Jaapani eluolu püütud kirjeldada mitmesuguste eesti lugejatele arusaadavate analoogiate abil. Näiteks kirjeldas Michelson jaapanlaste põllutööriistu, kasutades võrdluseks Eestis tavapäraseid maaharimise vahendeid: „Mehel on meie adra taoline raudkonks käes, see on 2 jalga pitk ja 3½ tolli lai. [---] Konks on aga liiga veikeses vinklis varre otsas umbes 25° ümber.” (M. M. [Michelson] 1896g) Teisal võrdles ta jaapani teatripiletit Eesti magasiadas kasutusel olnud pulkadega: „Võtsin ukse kõrvalt piletimüüjalt pileti; see oli 4 tolli pikk, poolteist tolli lai õhuke lauatiikk, mis Eesti magasiada pulkasid meelde tuletas” (M. M. [Michelson] 1896d).

Ka Eesti ajaloo, täpsemalt ristiusustamise abil on Michelson püüdnud Jaapanit eesti lugejatele mõistetavaks teha, kritiseerides ristiusu misjonäride tegevust Jaapanis: „Paljud neist tulevad ainult oma maale kaubaturgusi avama ja politika asjus rahva nõrku külgi tähele panema ja selle järele käib tuli ja möek, umbes niisama kui Eestimaal ristiusku heitmise ajal” (M. M. [Michelson] 1896d).

Peale selle pöördusid reisekirjade autorid otsesõnu lugeja kui eestlase poole, mis näitab, et nad olid teadlikud enda olulisest rollist kultuuriliste teadmiste vahendajana ning ajakirjanduses rahvuse ja maa nimetamise kaudu rahvusliku enesemääratluse arengule kaasa aitajatena. Näiteks Jüri Jürison on määratlenud oma reisikirja kirjutamise eesmärgi kui eestlase kirjeldust laiast maailmast teiste eestlaste jaoks: „Eesti käega Ilmast maast korjatud küllaasja sugguvendadele meleheaks” (Jürison 1869e). Michelsoni (1900) viimane lehes ilmunud reisikiri lõppes hüvastijätuga: „Tervitused Eestimaale!”, mis näitab, et kodust kaugel olles kirjutatud jutustused Jaapanist olid kirja pandud Eesti lugejatele mõeldes. Seda toetasid ka toonased ajalehetoimetajad,

raamistades reisikirju pealkirjadega, kus mainiti otsesõnu meremeeste rahvuslikku kuuluvust. Tendentsi kasutada pealkirjades rahvuslikule kuuluvusele viitavaid sõnu on kinnitanud ka varasemad uurimused (Paatsi 2012). Nii nimetas Johann Volde-
mar Janssen Jürisoni reisikirja „Eestimehhe teekonnaks...” ja Virmalise toimetaja
Jaan Reinvald pealkirjastas Dmitri Donskoi meremehe loo kui „Eesti meremehe reisi
kirjeldused”, mille alguses rõhutab toimetaja tutvustuseks, et reisikiri on kirjutatud
oma rahvust silmas pidades: „Meie kirjasaatja vastutamise all seisab ja tema siiski
omast raskest ametist üle jäädavast vaba aega selleks on ohverdanud, oma kodumaa
suguvendadele ja õdedele kaugematest maadest ja rahvastest teadusi saata” (Eesti
meremehe... 1888). Seega leidub eesti meremeeste reisikirjades eri tõendeid selle
kohta, kuidas nad väärtustasid oma rahvust.

Järeldused

Käesoleva artikli eesmärk oli selgitada eesti rahvuse kujutamist XIX teisel poolel
eesti ajakirjanduses avaldatud eesti meremeeste Jaapani reisikirjades. Tegemist on
meie teada esimese uurimistööga, mis üksikisiku tasandil selgitab, kuidas eesti rah-
vust on kultuuriliselt mõistetud geograafiliselt ja kultuuriliselt kaugel Jaapani ehk
„teise” kujutamise taustal.

Analüüsitulemused näitavad, et vahendades ajalehtedes oma reisikogemust ja
isiklikke lugusid Jaapanist, kujutasid eesti meremehed omaenda identiteeti ja eesti
rahvust mitmekihilisena. Reisikirjad olid kirjutatud eestlastelt eestlastele ehk tajudes
ja arvestades kohalikku rahvuslikku ning kultuurilist konteksti. Eesti rahvust kaju-
tati nii paikkondlike võrdluste ja kuuluvuste mainimise (nt Michelsoni mainitud
kihnlaste või Orajõe mehed) kui ka üleüldiselt eestlaseks olemise kaudu. Olenevalt
olukorrast väljendati riiklikku kuuluvustunnet ja samastumist vene keele kõneleja-
tega ning nimetati end Vene tsaaririigi alamaks. Peale selle mõtestasid meremehed
ennast ka neutraalse ametialase kuuluvuse ehk meremeheks olemise kaudu. Samuti
nimetati end tulenevalt oma usutunnistusest mitmes kontekstis kristlaseks.

Toivo U. Raun on pakkunud eesti rahvusluse kõige olulisemateks komponenti-
deks XIX sajandi teisel poolel keelt, kultuuri ja ühtset päritolu, pidades vähem täht-
saks ajalugu, usku ja riiki (Raun 2003: 140). Käesolevas artiklis analüüsitud eesti
meremeeste reisikirjadest tuleb välja, et ühtekuuluvustunni nii rahvuse, piirkonna
kui ka riigi pinnal. Sageli olid meremeeste reisikirjades erinevad kuuluvustunde
komponendid tihedalt omavahel seotud, st samaaegselt eestlaseks olemisega oldi ka
venekeelne tsaari-Venemaa alam, kes kandis kristlikke väärtusi ja tugines euroopa-
likule kultuurile.

Analüüsitud kolm reisikirja esindavad eri ajajärke Eesti ajaloos ja rahvusluse
kujunemises. Jürisoni reisikiri on kirjutatud ärkamisaja algusaegadel ning seda ise-
loomustab rahvuskultuuriliste viidete kasutamine Jaapani tutvustamisel ja võrdle-
misel Eestiga. Dmitri Donskoilt pärit meremehe reisikiri on kirjutatud venestusajal,
mis paistab silma ka reisikirja rõhuasetustes ja vormis: võrreldes teiste analüüsitud
reisikirjadega on ta kõige napimalt kasutanud rahvuslikke võrdlusi. Michelsoni

sajandilõpu reisikirjadele on iseloomulik, et rahvuse kirjeldustes on keskendunud oluliselt mitmekesisemate ühiskondlike olukordade ja asjaolude analüüsimisele. Viimast võib selgitada sellega, et tänu isiklike kontaktide kasvule, ajakirjanduse ning sidetehnoloogia arengule (nt telegraaf), geograafiliste teadmiste laienemisele (nt esimeste ilmunud atlaste, õpikute kaudu) oli maailmas toimuv Eesti lugejatele rohkem teada, aga ka Jaapanis viibivatel meremeestel olid hoolimata distantist paremad kokkupuuted Eesti eluga (Michelson kirjutab ühes kirjas, et sai isegi Vladivostokist Oleviku ajalehenumbreid (M. M. [Michelson] 1896e)). Teisalt võivad sellised muutused anda tunnistust reisikirja kui olemusloolise žanri arengust: eelkõige geograafilisele informatsioonile keskenduvate üldiste kirjelduste ja vaatluste kõrvale tekivad üha mitmekesisemad võtted isiklike lugude vahendamiseks, kus kirjeldatakse täpsemalt ja lugeja jaoks vahetumal ning arusaadavamal viisil eri piirkondade kultuuri, tavasid, kombeid ja eluolu. Ühtlasi väljendasid meremehed oma reisikirjades seda, mida nad ise pidasid oma kujutletud eesti lugeja jaoks huvitavaks või kasulikuks ja mille kohta nad eeldasid, et lugeja suudab kirjutatut mõista.

Artikli alguses eeldasime, et reisikirjade autoritel oli eestlastena ning eesti keele valdajatena võimalus vahendada kodustele lugejatele teemasid kõige ehedamal ja mõistetavamal kujul. Analüüsisime reisikirjades Jaapani ja jaapanlaste kui kultuurilise „teise” kujutamist enda kultuurikeskkonnast tuttavate metafooride abil. Analüüsi tulemused kinnitasid, et autorid kasutasid rahvuslikke metafoore läbivalt, mistõttu võime eeldada sihipärast ja teadlikku valikut. Võrdluste ja metafooride kasutamine, samuti laialdased teadmised maailma riikidest, analüüsivõime ja elukogemusest tulenev võrdlusoskus võimaldasid meremeestel vahendada reisil nähtut kohalikule lugejaskonnale arusaadaval viisil, mis erines oluliselt senini eestikeelsete ajalehtede välismaa uudiste rubriigis ilmunud, peamiselt saksa või vene keelest tõlgitud päevaliitilistest teadetest või nt rubriikides „Mõnesugused sõnumid” ning „Seda ja teist” ilmunud kurioosumitele rõhuvatest jutukestest. Tõlgitud reisikirjad võisid olla nii keeleliselt kui ka vahendatud kogemuste osas rikkamad, aga samal ajal lugeja jaoks keerulisemad mõista.

Võib täheldada saksa ja eriti vene kultuuriruumi mõjutusi eesti meremeeste reisikirjades ning läbi nende Eesti ja eestlaste kujutamises. Reisikirjades ilmnes vene kultuuriruumi olulisus, sest eesti meremehed olid oma haridusteel omandanud kas tsariarmee ohvitseri auastme või kaptenipaberid ning elasid-töötasid valdavalt venekeelses keskkonnas. Kui võrrelda eesti meremeeste reisikirju vene meremeeste omadega, siis olid käsitletud teemad üsnagi sarnased: vene reisikirjadeski imetleti Jaapani looduse ilu, tunnustati jaapanlaste organisatoorseid võimeid ja kiiret edu moderniseerumisprotsessis; ühtemoodi leiti, et Jaapan on „imelik” maa, ja oldi hädas jaapani toitumise söömisega (Wells 2004: 22). David N. Wellsi järgi olid XIX sajandi vene meremeeste Jaapani reisikirjad kokkuvõttes segu ootustest ja hämmingust: loodeti leida kinnitust varem loetule, aga samas ei osatud uusi kogemusi mõtestada (Wells 2004: 21).

Thomas Pekari väitel iseloomustab ühetaolisus ka saksa Jaapani reisikirju, millest tekib mulje, nagu ei reisiks loo autor mitte Jaapani erinevates paikades, vaid hoopis Jaapani diskursuses, rännates sõna otseses mõttes ühest *topos*’est teise (Pekar 2003:

97). Teisisõnu, püütakse avastada samu asju ja kogeda samu muljeid nagu eelnevad reisijad. Eesti meremeeste reisikirjades niisugune intertekstuaalsus puudub, kuna üksteise reisikirjadega tutvumist võib ainult oletada: tekstis neile ei viidata ja Jaapanit käsitlevad eestikeelsed reisikirjad ilmusid eri aegadel (viie-, kümne- ja 20-aastase vahega). Ilmselt puudusid tekstide autoritel ilukirjanduslikud ambitsioonid ning soov reisikirjades esitatud info allikatele viidata, mida ei saa väita teiste maade meremeeste reisikirjade kohta. Eesti meremeeste kirjutatu ei refereerinud teisi Jaapani kohta käivaid kirjalikke allikaid ega näidanud põhjalikku tutvumist teiste kaas-aegsete rändurite ega meremeeste reisikirjadega, pigem toetuti isiklikult kuuldule-nähtule. Seetõttu on eesti meremeeste kirjutatud reisikirjad suhteliselt vabad stereotüüpsest mõtteviisist, mis oli sel perioodil omane kogu Jaapani kuvandile Euroopas (vt nt Wells 2004; Pekar 2003). Eesti meremeeste reisikirjades joonistuvad välja nii eestlaste iseloomu kui ka kommete head ja vead võrdluses jaapanlastega, samuti tutvustatakse Jaapani igapäevaseid töövõtteid ja elukorraldust, millest Eestis võiks eeskuju võtta. Sellest leiaks ka põhjuse edaspidi täpsemalt uurida Jaapani kui maa ja kultuuriruumi algupärast kuvandit eestlaste reisikirjades.

MUUSEUMIKOGUD

Eesti Meremuuseum SA

MM 2732 D – Kaugesõidu tüürimehe ja rannasõidu kapteni diplom Mihkel Mikhelsoni nimele, 1887.

KIRJANDUS

- Alenius, Kari 1998.** Hardworking, progressive, arrogant: The Estonian image of Finns and Finland from the period of national awakening to the end of the Tsarist Era (ca. 1850–1917). – *Journal of Baltic Studies*, kd 29, nr 2, lk 96. <https://doi.org/10.1080/0162977980000011>
- Anderson, Benedict 2006.** *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Boyatzis, Richard E. 1998.** *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. London: SAGE.
- Eesti meremehe reisi kirjeldused 1888.** Vene sõjalaeva „Dmitri Donskoi” pealt. I. – *Virmaline*, nr 28, 23. VII.
- Eesti meremehe reisi kirjeldused 1889a.** Vene sõjalaeva „Dmitri Donskoi” pealt. XXI. – *Virmaline*, nr 39, 30. IX.
- Eesti meremehe reisi kirjeldused 1889b.** Vene sõjalaeva „Dmitri Donskoi” pealt. XVIII. – *Virmaline*, nr 35, 2. IX.
- Eesti meremehe reisi kirjeldused 1889c.** Vene sõjalaeva „Dmitri Donskoi” pealt. XVII. – *Virmaline*, nr 29, 22. VII.
- Eesti meremehe reisi kirjeldused 1889d.** Vene sõjalaeva „Dmitri Donskoi” pealt. XXV. – *Virmaline*, nr 44, 4. XI.
- Geertz, Clifford 1988.** *Works and Lives: Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.
- Holstein, James A.; Gubrium, Jaber F. 2012.** *Varieties of Narrative Analysis*. London: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781506335117>

- Jansen, Ea 2004.** Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa.
- J. K. 1881a.** Kiri Hispaaniamaalt. – Sakala 7. III, nr 10; 14. III, nr 11.
- J. K. 1881b.** Kiri Sevastopoolist „Livaadia” laevalt. – Sakala 5. IX, nr 35; 17. X, nr 41.
- Jürison, Jüri 1868a.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XVI. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 40, 2. X, lk 313–315.
- Jürison, Jüri 1868b.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XIX. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 44, 30. X, lk 345–346.
- Jürison, Jüri 1868c.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XVIII. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 43, 23. X, lk 337–339.
- Jürison, Jüri 1868d.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XVII. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 41, 9. X, lk 321–322.
- Jürison, Jüri 1869a.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XXIII. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 7, 12. II, lk 25–26.
- Jürison, Jüri 1869b.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XXIV. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 39, 1. X, lk 145–146.
- Jürison, Jüri 1869c.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XXVIII. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 44, 5. XI, lk 165–166.
- Jürison, Jüri 1869d.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XXVIII. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 46, 19. XI, lk 173–174.
- Jürison, Jüri 1869e.** Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi” laeva peal. XXX. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, nr 52, 31. XII, lk 197–198.
- Jürison, Jüri 1975.** Eestimehe teekond ümber maailma „Askoldi” laeva peal. Kokku pannud Juhan Peegel. – Loomingu Raamatukogu, nr 25–26.
- Jürisson, Jüri 1867.** Kaugelt kiri. – Eesti Postimehhe Juttotubba, nr 8, lk 30–32.
- Karjahärm, Toomas 2009.** Eesti rahvusliku liikumise mudelid uusimas historiograafias. – Acta Historica Tallinnensia, nr 14, lk 146–171. <https://doi.org/10.3176/hist.2009.1.06>
- Kövamees, Anneli 2006.** Reisikirjandusest ja imagoloogias. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 656–668.
- Kövamees, Anneli 2013.** Nullindate reisikirjad: minu-vaated maailmale. – Methis, nr 11, lk 84–96. <https://doi.org/10.7592/methis.v8i11.1003>
- Laar, Mart 2005.** Äratjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Lakoff, George; Johnson, Mark 2001.** Metafoorid, mille järgi me elame. Tlk Ene Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Lefebvre, Henri 1994.** The Production of Space. Oxford: Blackwell.
- Maaring, Kirsti 1968.** Masingu „Maarahva Näddala-Lehhe” geograafiline horisont 1821–1822. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Malkov, Erla 1968.** „Tallorahva postimehhe” geograafiline horisont. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Mallene, Endel 1957.** Reisikirjelduse kujunemine ja areng Eesti ajakirjanduses (kuni aastani 1878). Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Masso, Anu; Selart, Ene 2017.** The construction of ‘other’ through private stories: The travel-ogues of Estonian seamen about Japan in Estonian newspapers during the second half of the 19th century. – Body, Personhood and Privacy: Perspectives on the Cultural Other and Human Experience. (Approaches to Culture Theory 7.) Toim Anu Kannike, Monika Tasa, Ergo-Hart Västriik. Tartu: Tartu University Press, lk 145–162.

- Michelson, M. 1900.** Kiri Hiinast. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 31, 1. VIII, lk 722.
- M. M. [Michelson] 1896a.** Kirjad Jaapanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 23, 4. VI, lk 542.
- M. M. [Michelson] 1896b.** Kirjad Jaapanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 24, 11. VI, lk 560.
- M. M. [Michelson] 1896c.** Kirjad Jaapanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 25, 18. VI, lk 584.
- M. M. [Michelson] 1896d.** Kirjad Jaapanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 15, 9. IV, lk 357.
- M. M. [Michelson] 1896e.** Kirjad Jaapanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 31, 30. VII, lk 715.
- M. M. [Michelson] 1896f.** Kirjad Jaapanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 8, 20. II, lk 192–193.
- M. M. [Michelson] 1896g.** Kirjad Jaapanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 12, 19. III, lk 289.
- M. M. [Michelson] 1900a.** Kiri Japanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 4, 25. I, lk 84–85
- M. M. [Michelson] 1900b.** Kirjad Japanist. (Oleviku kirjasaatjalt.) – Olevik, nr 10, 7. III, lk 214–216.
- Paatsi, Vello 2012.** „Terre, armas eesti rahvas!” Kuidas maarahvast ja maakeelest sai eesti rahvas, eestlased ja eesti keel. – Akadeemia, nr 2, lk 231–257.
- Peegel, Juhan 1955.** Esimesest Eesti algupärasest matkakirjeldusest ja selle autorist. – Looming, nr 6, lk 755–776.
- Peegel, Juhan; Aru, Krista; Issakov, Sergei; Jansen, Ea; Lauk, Epp 1994.** Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Tartu: Tartu Ülikool.
- Pekar, Thomas 2003.** Der Japan-Diskurs im westlichen Kulturkontext (1860–1920). Reiseberichte – Literatur – Kunst. München: Iudicium.
- Petersoo, Pille 2007.** Reconsidering otherness: Constructing Estonian identity. – Nations and Nationalism, kd 13, nr 1, lk 117–133. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2007.00276.x>
- Piirimäe, Eva 2007.** Eesti rahvuslus Euroopa kontekstis. – Ajalooline Ajakiri, kd 119, nr 1, lk 93–109.
- Piirimäe, Eva 2009.** Teoreetilisi perspektiive 19. sajandi eesti rahvusluse uurimiseks. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses I. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 16 (23).) Koost Tõnu Tannberg, Bradley Woodworth. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 167–191.
- Pohla, Tiiu 1969.** Ajalehe „Missioni-Leht” geograafiline horisont 1858–1862. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, Eesti keele kateeder.
- Raun, Toivo U. 2003.** Nineteenth- and early twentieth-century Estonian nationalism revisited. – Nations and Nationalism, kd 9, nr 1, lk 129–147. <https://doi.org/10.1111/1469-8219.00078>
- Tilga, Kairi 2013.** Tossutäkuga Euroopasse. Eduard Vilde reisikirjad. Tallinn: Go Group.
- Urgart, Oskar 1931.** Reisikirjelduse minevikust ja olevikust. – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 577–585.
- Wells, David N. (toim) 2004.** Russian Views of Japan 1792–1913: An Anthology of Travel Writing. (Routledge Studies in the Modern History of Asia 23.) London–New York: Routledge.

Ene Selart (sünd 1973), MA, Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi ajakirjanduse ajaloo nooremlektor (Lossi 36, 51003 Tartu); Tartu Ülikooli Aasia keskuse Jaapani koordinaator, ene.selart@ut.ee

Anu Masso (sünd 1977), PhD, Tallinna Tehnikaülikooli Ragnar Nurkse innovatsiooni ja valitsemise instituudi kaasprofessor (Akadeemia tee 3, 12616 Tallinn); Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kaasprofessor, anu.mass@ut.ee

National identity in the late 19th-century travelogues from Japan written by Estonian sailors

Keywords: depiction of a nation, travelogues, sailors, Japan, 19th-century Estonia

The aim of the article is to examine what the Estonians' idea of their own national identity was in the late 19th century. The empirical evidence comes from Estonian sailors' travelogues from Japan, published in Estonian language press. Those travelogues, comparing own and other cultures, enable an analysis of how Estonians would depict and construct the Estonian nation, doing it from a considerable distance and against the background of another nation. The sailors could be relied on as people with a wide horizon and rich experience, while Japan is distant enough, both geographically and culturally, to provide a relatively neutral frame of reference.

Earlier studies on the emergence of Estonian national identity and the national movement used to focus first and foremost either on the leaders of the movement or on its social aspects, practically neglecting the personal level. The Estonian press of the time did a good job mediating the seafarers' experience of an exotic country to the Estonian readership. In describing their contacts with other ethnic groups they had, on the one hand, to make sense of being Estonian and, on the other hand, to render their experience in a language understandable to folks at home, resorting to a metaphor now and then. The article is based on altogether 30 travelogues of three Estonian seamen, published in the press from 1867–1900.

Ene Selart (b. 1973), MA, University of Tartu, Faculty of Social Sciences, Institute of Social Studies, Junior Lecturer of the History of Journalism (Lossi 36, 51003 Tartu); University of Tartu, Asian Centre, Japanese Coordinator, ene.selart@ut.ee

Anu Masso (b. 1977), PhD, Tallinn University of Technology, School of Business and Governance, Ragnar Nurkse Department of Innovation and Governance, Tenured Associate Professor (Akadeemia tee 3, 12616 Tallinn); University of Tartu, Faculty of Social Sciences, Institute of Social Studies, Associate Professor, anu.mass@ut.ee